

شکاف بین شمار فرزندان موجود و ایده آل در استانهای منتخب سمنان، کهگیلویه و بویراحمد و هرمزگان^۱

حجیه بی بی رازقی نصرآباد^۲

محمد میرزایی^۳

با کاهش باروری تحقیقات زیادی، تعداد مطلوب فرزندان و شکاف میان تعداد ایده آل و تعداد واقعی را بررسی کرده‌اند. مقاله پیشرو شکاف این دو بعد رفتاری و ذهنی باروری و عوامل موثر بر آن را در استانهای هرمزگان، سمنان و کهگیلویه و بویراحمد مورد توجه قرار می‌دهد. روش تحقیق پیمایشی است. جمعیت آماری زنان ۴۴-۳۵ ساله ازدواج کرده است. روش نمونه گیری ترکیبی از روشهای خوشه‌ای چند مرحله‌ای تصادفی و تصادفی سیستماتیک است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه ساخت یافته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در نمونه مورد بررسی متوسط تعداد فرزندان زنان در هر سه استان بالای سطح جایگزینی است. در استان سمنان که متوسط باروری موجود کمتر از دو استان دیگر است، بعد ایده‌آل نیز کمتر است. در این استان اکثریت زنان توانستند به ایده‌آلهای باروری خود دست یابند و الگوی برآورده شده را شاهد هستیم. در استانهای هرمزگان و کهگیلویه و بویراحمد اکثریت زنان تعداد فرزندان موجود آنها بیشتر از تعداد ایده‌آل است و دلیل اصلی آنها حاملگی ناخواسته است. بر پایه این بررسی ازدواج خویشاوندی، داشتن تعداد بیشتر فرزندان دختر، سطح تحصیلات ابتدایی و کمتر و نگرش مثبت به فواید فرزندان احتمال بیش برآورده شدن را افزایش می‌دهد.

۱. این مقاله مبتنی بر طرح پژوهشی "شمار فرزندان ایده‌آل و واقعی و شکاف میان آنها در سه استان منتخب سمنان، کهگیلویه و بویراحمد و هرمزگان" است که در موسسه مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه انجام شده است. از راهنمایی‌های ارزشمند سرکار خانم دکتر شهلا کاظمی پور و داوران مقاله سپاسگزار می‌شود.

۲. استادیار جمعیت‌شناسی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه hmrazeghi@yahoo.com

۳. استاد گروه جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران mmirzaie@ut.ac.ir

واژگان کلیدی: تعداد فرزندان موجود، تعداد فرزندان مطلوب، بیش برآورده، کم برآورده، برآورده شده، باروری ایده‌آل، باروری واقعی

مقدمه

شکاف میان باروری ایده‌آل و باروری واقعی طی دهه‌های زیادی مطالعه شده است. اولین مورد آن مربوط به مطالعه استوزل (۱۹۵۴ به نقل از هین^۱ و همکاران ۲۰۱۱: ۱۳۲) است اکنون این پدیده مجدداً تحت تاثیر عوامل متفاوتی ظهور پیدا کرده است. به موازات اینکه در بسیاری از کشورهای پیشرفته، باروری مقطعی به زیر سطح جایگزینی کاهش یافته است باروری نسلی نیز از این کاهش بی‌تاثیر نبوده است و کاهش قابل توجهی در باروری نسلی رخ داده است. با کاهش باروری و سالخوردگی روزافزون جمعیت، توجه محققان جمعیتی به سمت نیات و ترجیحات باروری جلب شده است. در این راستا، ارزیابی توانایی افراد برای واقعیت بخشیدن به نیات باروری یکی از حوزه‌های تحقیق شده است. پژوهشهایی که در زمینه ترجیحات باروری انجام شده نشان داده که با کاهش تعداد فرزندان که افراد می‌خواهند تعداد واقعی فرزندان کاهش بیشتری یافته است. یافته‌های اخیر از این دسته از تحقیقات حاکی از این است که در حالی که تعداد فرزندان ایده‌آل زنان بالای دو فرزند است، این کشورها باروری پایین را تجربه می‌کنند و باروری کل به زیر سطح جایگزینی رسیده است (کاسنل وال ۲ و مورگان ۲۰۰۳: ۴۹۷؛ بونگارت ۲۰۰۱؛ ۲۰۰۲؛ گلدستاین و همکاران ۲۰۰۳). گلدستاین و همکاران بالابودن تعداد فرزندان ایده‌آل نسبت به تعداد واقعی را معمای جمعیت‌شناسان در جهان توسعه یافته عنوان می‌کند (گلدستاین و همکاران ۲۰۰۳: ۴۷۹).

برآورده نشدن نیات باروری اساساً نقش مهمی در باروری پایین کنونی ایفا می‌کند. مطالعات پیشین نشان داده که زمانی که باروری بالا است تعداد فرزندان مطلوب کمتر از تعداد واقعی است و برعکس زمانی که باروری به زیر سطح جایگزینی می‌رسد تعداد واقعی کمتر از تعداد ایده‌آل است. بونگارت (۲۰۰۳) از جمله محققانی است که به مطالعه الگوی شکاف میان باروری مطلوب و موجود در مراحل مختلف انتقال باروری می‌پردازد. از نظر او مطالعه تفاوت میان باروری واقعی و ایده‌آل برای جمعیت‌شناسانی که علاقمند به مطالعه الگوهای باروری در کشورهای مختلف هستند ارزشمند است (بونگارت ۲۰۰۱). بر طبق بونگارت الگوی شکاف میان باروری مطلوب و موجود در مراحل مختلف انتقال باروری متفاوت است. در جوامع ما قبل انتقال ترجیحات باروری و تعداد واقعی هر دو بالا است.

1. Hin
2. Quesnel-Vallée, & Morgan
3. Goldstein

به عبارتی افراد تعداد بالایی از فرزندان را می‌خواهند و تعداد واقعی فرزندان نیز بالا است. با آغاز انتقال باروری تعداد ایده‌آل فرزندان کاهش می‌یابد و افراد تمایل دارند بعد خانواده را کاهش دهند. ممکن است به دلیل بالا بودن نیاز برآورده نشده در مورد وسایل پیشگیری از بارداری و یا استفاده نادرست و یا ترس از بکارگیری این وسایل منجر به افزایش تعداد واقعی فرزندان نسبت به تعداد ایده‌آل شود. در این شرایط ممکن است تقاضای افراد برای سقط جنین نیز افزایش پیدا کند. در مراحل پایانی انتقال که دسترسی افراد به وسایل پیشگیری موثر و یا کنترل تعداد فرزندان از طریق سقط جنین فراهم است با بکارگیری وسایل پیشگیری تعداد واقعی فرزندان کمتر از تعداد ایده‌آل آنان است. به نظر بونگارت بالا بودن بعد ایده‌آل فرزندان نسبت به تعداد واقعی پدیده‌ای است که از انتقال باروری ناشی می‌شود. در واقع در مراحل انتقال باروری رخ داده است تغییراتی در سطوح باروری ترجیحی دیده می‌شود (همان).

وستاف (۲۰۱۰: ۳) با استفاده از داده‌های طرح سلامت و جمعیت مطالعه‌ای با هدف بررسی تعداد فرزندان ایده‌آل در کشورهای در حال توسعه انجام داد. نتایج مطالعه وستاف نشان داد که در ۱۸ کشور از آسیا و آفریقای شمالی دامنه فرزندان از دو در اوکراین و هند تا چهار در اردن و پاکستان نوسان دارد. در امریکای لاتین و کارائیب دامنه از ۲/۲ در برزیل تا ۳/۷ در گواتمالا است بالاترین تعداد ایده‌آل در آفریقای مرکزی و غربی است که دامنه اش از ۴/۸ در غنا تا ۹/۲ در چاد و ۹/۱ در نیجر است. در بسیاری از جوامع بعد ایده‌آل و یا هنجار، سطح جایگزینی باروری ۱ و معادل با ۲/۱ فرزند است که سطحی از باروری است که زنان در نسل بعدی به اندازه کافی دختر برای جایگزین کردن خود در جمعیت دارند. زمانی که از هر زن یک دختر برای تجدید نسل باقی بماند میزان خالص تجدید نسل یک و باروری برابر با سطح جایگزینی می‌گردد. مطالعات روی ایده‌آل‌های باروری نشان می‌دهد که اگر چه در کشورهای زیادی باروری واقعی به زیر سطح جایگزینی رسیده، باروری ایده‌آل بر دو فرزند تمرکز دارد. در پیمایشهای مختلف پاسخگویان ترجیح می‌دهند دو فرزند داشته باشند و این نسبت بین ۴۰ تا ۶۰ درصد از پاسخگویان را در بر می‌گیرد (ون دکا ۲۰۰۱: ۳۱۸).

مراحل گذار باروری در ایران نشان می‌دهد که طی سه دهه اخیر سطح باروری کاهش قابل توجهی داشته و میزان باروری کل از هفت تولد در سال ۱۳۵۸ به ۲/۱ در سال ۱۳۷۹ و ۱/۹ تولد در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است (عباسی شوازی و همکاران ۲۰۰۹: ۴۸). بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۷۵ حدود ۲/۳ درصد از زنان در سالهای پایانی حیات باروری (۴۰-۴۴ سالگی)، دارای کمتر از دو فرزند (یک فرزند) بوده این در حالی است که در دهه اخیر این میزان افزایش یافته و این نسبت در این گروه

1. Replacement level fertility
2. Van de Kaa

از زنان در سال ۱۳۸۵ به ۵/۱ درصد رسیده است. افت باروری به زیر سطح جایگزینی در شرایطی اتفاق افتاده است که مبتنی بر مطالعاتی که انجام گرفته، در ایران هنوز هنجار دو فرزند وجود دارد و بسیاری از زوجین تمایل به داشتن دو فرزند دارند (عباسی شوازی و همکاران ۲۰۰۳؛ عسکری ندوشن و همکاران ۱۳۸۸).

اختلاف میان بعد ایده‌آل فرزندآوری و تعداد واقعی پدیده آزمون نشده است. البته تعداد فرزندان ایده‌آل و تعداد فرزندان واقعی در مطالعات مربوط به باروری بررسی شده است با این حال الگوهای مختلف شکاف این دو بعد رفتاری و ذهنی باروری و عوامل موثر بر آن در شرایطی که کشور در آستانه ورود به دسته جوامع ما بعد گذار قرار دارد کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است.

بر اساس مطالعات صورت گرفته (عباسی شوازی و همکاران ۲۰۰۳؛ حسینی و عباسی شوازی ۱۳۸۸؛ عباسی شوازی و عسکری ندوشن ۱۳۸۴) تغییر در نگرش‌های مربوط به زندگی خانوادگی، نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتارهای جمعیتی دارند. گذار باروری در ایران متناسب با تحولاتی بوده است که در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و برخی ابعاد سنتی خانواده به وقوع پیوسته و به تغییراتی در نگرش‌های مرتبط با ازدواج و باروری و در نهایت رفتارهای افراد گشته است. در این راستا در این مقاله علاوه بر مطالعه رفتار و ایده‌آل‌های زنان در زمینه تعداد فرزندان، تحقق یا عدم تحقق ایده‌آل‌های افراد در مورد تعداد فرزندان مورد توجه قرار می‌گیرد. سوالات اساسی که این مقاله به آن می‌پردازد عبارتست از اینکه تفاوت میان تعداد ایده‌آل فرزندان و تعداد واقعی چقدر است؟ الگوی شکاف میان فرزندان مطلوب و فرزندان موجود در سطوح مختلف باروری چگونه است؟ برای پاسخ به این سوال تعداد فرزندان موجود و تعداد فرزندان ایده‌آل زنان پرسیده می‌شود. سوال اساسی دیگری که این تحقیق بدان پاسخ خواهد داد این است که تفاوت میان تعداد مطلوب و تعداد واقعی فرزندان تحت تاثیر چه عواملی است؟

شکاف میان تعداد فرزندان واقعی و ایده‌آل یکی از عوامل پیش‌بینی‌کننده آینده باروری محسوب می‌شود. اگر چه ممکن است نیت باروری تغییر کند بهر حال می‌تواند پیش‌بینی‌های در مورد آینده باروری تا دوره زمانی محدودی فراهم کند. در طول زمان افراد با مشکلات و موانع پیش‌بینی نشده‌ای مواجه می‌شوند که از واقعیت بخشی به آنها جلوگیری می‌کند. میزان بیش برآورده از نیت باروری (افزایش تعداد فرزندان نسبت به تعداد ایده‌آل) که بارداری‌های ناخواسته را نشان می‌دهد باعث افزایش میزانهای باروری می‌شود. شاخص کم برآورده شده باعث کاهش میزانهای باروری می‌شود. که اگر این الگوها هر کدام در آینده استمرار داشته باشند میزانهای باروری را دستخوش تغییر می‌کنند. برآورد این شکاف تصویری احتمالی و نه قطعی از آینده باروری را ارائه می‌دهد.

شکاف میان تعداد مطلوب و تعداد موجود ممکن است میزان موفقیت برنامه تنظیم خانواده را در

قادر ساختن زوجین برای تعقیب ترجیحات باروری نشان دهد. نیات باروری برآورده شده نشان می‌دهد که وسایل لازم برای تنظیم باروری در دسترس افراد بوده است. شاخص بیش برآورده ممکن است ناشی از نیاز برآورده نشده برای وسایل پیشگیری از بارداری باشد.

باروری زیر سطح جایگزینی علی رغم هنجار دو فرزند در جامعه، نشانه‌ای از شکاف میان بعد ایده آل و تعداد واقعی فرزند و عاملی برای استمرار کاهش باروری در ایران است. بنابراین بررسی این ناهمگنی یکی از موضوعاتی است که برای شناخت عوامل موثر بر کاهش مستمر باروری در ایران اهمیت دارد. این مطالعه تلاش می‌کند شکاف باروری واقعی و ایده آل را در سه استان با سطوح مختلف باروری مورد بررسی قرار دهد.

مبانی نظری

دیدگاه و یا نظریه‌ای که به طور خاص به بحث شکاف بین باروری ایده آل و واقعی بپردازد وجود ندارد (بونگارت ۱۹۹۸). بونگارت نبود تئوری برای این موضوع را به علت جدید بودن این پدیده می‌داند که بعد از طرح این تئورها رخ داده و در بستر انتقال باروری اتفاق می‌افتد. البته در مطالعات گوناگون برای تبیین عوامل موثر بر شکاف میان تعداد مطلوب و تعداد واقعی، از گستره زیادی از تبیینهای ساختاری و ایده‌ای که تغییرات خانواده و باروری را مطرح نظر قرار می‌دهند، استفاده می‌شود. یکی از تبیینهای ساختاری، نظریه اقتصاد خرد باروری است. عنصر اساسی در این نظریه انگیزه یا منطق خواستن خانواده بزرگ و یا کوچک است و تحلیلهای هزینه فایده در تصمیمات باروری نقش اصلی دارد در این رویکرد افراد به عنوان عاملان منطقی در نظر گرفته می‌شوند که این توانایی را در ارزیابی شرایط خود داشته و سعی در بالا بردن منافع خود دارند. این نظریه مبتنی بر دو اصل اساسی است. نخست این که والدین، هنگام تصمیم‌گیری درباره تعداد فرزندان که می‌خواهند داشته باشند، به یک شیوه عقلانی رفتار می‌کنند. دوم این که فرزندان از سوی والدین به عنوان کالاهای مصرفی در نظر گرفته می‌شوند (اندورکا ۱۹۷۸: ۲۷). طبق نظریه اجتناب از خطر که مکدونالد (۲۰۰۰: ۱۵) مطرح می‌کند، زوجین با ارزیابی هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم و همچنین فواید داشتن فرزند تصمیمات باروری خود را تحقق می‌بخشند. هزینه‌ها و منافع در واقع هزینه‌ها و منافع آینده هستند اگر افراد به این نتیجه برسند که آینده به لحاظ اقتصادی، اجتماعی و زندگی شخصی نامطمئن است، ممکن است به لحاظ امنیت دچار تردید شوند چرا که در پی دفع مخاطره‌ها هستند.

بر اساس تئوری انتقال دوم جمعیتی تفاوت در تعداد ایده آل با تعداد موجود می‌تواند ناشی از

1. Andorka

2. McDonald

تغییراتی باشد که در سطح جامعه و خانواده اتفاق افتاده است. تغییراتی که در سطح جامعه اتفاق افتاده از جمله تضعیف انتظارات و ارزشهای جامعه، بی‌اطمینانی در بازار کار و همچنین تغییرات در سطح خانواده (افزایش طلاق، افزایش هم‌خانگی) تغییراتی را در رفتارهای باروری افراد موجب شده است که یکی از جلوه‌های بارز آن کاهش تعداد فرزندان ایده آل است (وندکا ۱۹۹۷).

کاسنل وال و مورگان (۲۰۰۳) با استفاده از مدل مفهومی بونگارت مدل نظری عوامل موثر بر تحقق یا عدم تحقق اهداف باروری را پیشنهاد داده‌اند. آنها داشتن تعداد فرزندان بیشتر از تعداد ایده آل را تحت تاثیر داشتن فرزند ناخواسته، ترکیب جنسی غیر قابل قبول و هزینه فرصت و داشتن فرزند کمتر از تعداد ایده آل را تحت تاثیر اختلالات باروری، نداشتن شریک جنسی و هزینه‌های فرصت می‌دانند. اگر چه آزمون نظریات فوق هدف این مقاله نیست، اما برای تحلیل و تبیین یافته‌ها استفاده می‌شوند. مبتنی بر رویکردهای نظری فوق که عوامل فرهنگی و ایده‌ای تمایلات برای فرزندآوری را شکل می‌دهند در حالی که عوامل اقتصادی اجتماعی محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کنند. در واقع تمایلات و محدودیتها برای فرزندآوری با یکدیگر می‌آیند و از این رو مقاله حاضر با اتخاذ رویکرد ترکیبی به تحلیل عوامل موثر بر شکاف بین باروری واقعی و ایده آل می‌پردازد.

مطالعات تجربی

گلدستاین و همکاران (۲۰۰۲) خاطرنشان می‌کنند که در کشورهای صنعتی باروری مشاهده شده همیشه کمتر از تعداد ایده آل است. این اختلاف ترکیبی از موانع غیر منتظره در زندگی، شکست در زندگی زناشویی، مشکلات جسمانی، مشکلاتی در پیشگیری از بارداری، مسائل شغلی را منعکس می‌کند. کاسنل وال و مورگان (۲۰۰۳) نشان داده‌اند که تعداد زیادی از افراد هستند که نمی‌توانند نیات باروری شان را به واقعیت تبدیل کنند. کاسنل وال و مورگان از آن به عنوان از دست دادن هدف و یا هدف گم شده نام می‌برند. در مطالعه‌ای که این محققان بر روی ۳۱۷۲ زن ۴۰-۴۴ ساله در ایالات متحده آمریکا انجام دادند به این نتیجه رسیدند که ۳۸ درصد از افراد تعداد فرزندانشان کمتر و ۲۴ درصد بیشتر از تعداد ایده آل است. با این حال افراد هنجار دو فرزند را تایید می‌کنند.

گلدستاین و همکاران (۲۰۰۳) اشاره می‌کنند که در آلمان و اتریش افراد جوان که در بستری از باروری زیر سطح جایگزینی زندگی می‌کنند، ایده آل باروری آنها به کمتر از دو فرزند کاهش یافته است از نظر آنها شرایط نسلی باروری یک چرخش رو به پایینی از باروری ایده آل را باعث می‌شود به گونه‌ای که تعداد ایده آل فرزندان هر نسل تحت تاثیر رژیم باروری است که آنها در آن رشد یافته‌اند. از نظر این

1. Quesnel -Vallée & Morgan

2 -Missing the Target

محققان هر دو باروری واقعی و ایده آل روند کاهشی مشابهی را ولو در سطوح غیریکنواخت طی می‌کنند (گلدستاین ۲۰۰۳: ۴۸۰).

از نظر بونگارت تعداد بچه‌هایی که یک زن در زمان انجام پ‌ژوهش تعیین می‌کند مبتنی بر ارزیابی اش از هزینه‌ها و فواید فرزندآوری و با ارزیابی از کنترل کامل روی باروری است (بونگارت ۱۹۹۰: ۴۸۸). در بسیاری از کشورهایی که با شکاف بین فرزندان موجود و ایده آل روبرو هستند، بازار کار و باروری با یکدیگر سازگاری کمتری دارند. منکارینی^۱ و همکاران (۲۰۰۴) ساختار بازار کار و ساختار خانواده را از عوامل اصلی این شکاف می‌دانند. متسیاک و ویگنولی^۲ (۲۰۰۸) به چندین عامل موثر بر شکاف میان فرزندان مطلوب و ایده آل اشاره می‌کنند. زمانی که سیستم‌های نگهداری از کودک ضعیف عمل می‌کنند و خانواده‌ها نگران سپردن فرزندان به این نهادها هستند زنان به ویژه زنان شاغل، تمایل کمتری برای داشتن فرزند دیگر دارند. محیط خانواده‌های تک شاغل و یا نان‌آوری مردانه به عنوان محیط مناسب برای فرزندآوری است از نظر این محققین تقسیم کار سنتی درون خانواده که زنان را مسئول نگهداری از فرزند و انجام امور خانه می‌داند، نیز بر واقعیت نبخشیدن به تعداد ایده آل فرزندان تاثیر می‌گذارد. راینسی^۳ و همکاران (۲۰۱۱) در مطالعه خود تاثیر وضعیت اقتصادی اجتماعی زنان و بارکارخانه بر نیت باروری و واقعیت بخشی به آنها را آزمون کردند. نتایج مطالعه نشان داد که وضعیت اقتصادی اجتماعی بر نیت باروری تاثیر ندارد اما بر واقعیت بخشیدن به آنها تاثیر می‌گذارد. اما بارکار خانگی زنان تاثیر معنی داری را نشان نداده است.

لایف بروئر^۴ (۲۰۰۹) با بکارگیری رویکرد مسیر زندگی به آزمون ثبات نیت افراد در مورد تعداد فرزندان ایده آل در دوره‌های مختلف زندگی افراد پرداخت. او با انجام مطالعه طولی نگرش افراد را در این مورد در شش مرحله از مسیر زندگی افراد از سن ۱۸ سالگی به بعد مورد بررسی قرار داد. یافته‌های مطالعه لایف بروئر نشان داد افراد در طول مسیر زندگی نیت خود در مورد تعداد ایده آل فرزند را تغییر می‌دهند و به همین دلیل اختلاف آشکاری میان تعداد فرزندان واقعی و تعداد فرزندان ایده آل وجود دارد. متوسط تعداد فرزندان ایده آل افراد در دهه ۳۰ سالگی آنها کمتر از دهه ۲۰ سالگی است از نظر لایف بروئر تغییر در نیت و نگرشها می‌تواند نتیجه تغییر در شرایط زندگی نظیر شکست در ازدواج، بیکاری، تجربه بزرگ کردن بچه و ناتوانی برای فرزندآوری بیشتر باشد. در واقع بعد از اینکه افراد با محدودیت‌های جدید و پیش بینی نشده مواجه می‌شوند نگرشها و نیت خود را مجدداً ارزیابی می‌کنند (لایف بروئر ۲۰۰۹: ۳۶۵).

1. Mencarini
2. Matysiak & Vignoli
3. Rinesi
4. Liefbroer

تصمیم‌گیری زوجین در مورد تعداد فرزندان به ارزیابی آنها از هزینه‌ها و فواید داشتن تعداد فرزندان برای مثال یک فرزند، دو فرزند، و یا بیشتر بستگی دارد. برای مثال ارزیابی از فواید فرزندان منجر به خواستن دو فرزند می‌شود ولی در واقعیت هزینه‌های فرزندان منجر به تعداد کمتر می‌شود. هیرچ و همکاران (۱۹۸۱) در مطالعه خود نشان دادند که درک افراد از هزینه‌ها و فواید تعداد فرزندان ممکن است از طریق تجارب آنها در نتیجه جامعه‌پذیری درون خانواده خودشان شکل بگیرد. آنها که در خانواده‌های بزرگ رشد یافته‌اند ممکن است هزینه‌های تعداد فرزندان را زیاد ارزیابی کنند و تمایل به کاهش تعداد فرزندان داشته باشند.

ترکیب جنسی فرزندان یکی دیگر از عواملی است که نیت باروری افراد را تحت تاثیر قرار می‌دهد پتی و ساینگ^۱ در هند (۲۰۱۰: ۲) نشان دادند که خانواده‌هایی که تعداد بیشتر فرزند دختر دارند و یا اینکه فقط فرزند دختر دارند نسبت به کسانی که تعداد فرزندان دختر و پسر برابر است و یا تعداد فرزندان پسریش از تعداد فرزند دختر است، تعداد بیشتری از فرزند را ایده‌آل می‌دانند و این افراد ممکن است در آینده تصمیم برای فرزندآوری داشته باشند.

ایبیزومی^۲ و همکاران (۲۰۱۱) به شکاف میان باروری ایده‌آل و باروری واقعی زنان ۴۹-۱۵ ساله در نیجریه پرداخته است. نتایج مطالعه نشان داد که ۷۰ درصد از نمونه نیت باروری برآورده نشده دارند و اکثریت آنها تعداد فرزندان واقعی بیشتر از تعداد ایده‌آل است. زنان در مناطق روستایی و واحدهای چند همسری، زنانی که تحصیلات رسمی ندارند، زنان با مذهب کاتولیک، و زنان از خانواده‌های فقیر احتمال کمتری وجود دارد که ترجیحات باروری آنها برآورده شود. زنانی که درون واحدهای تک همسری زندگی می‌کنند از ترس اینکه همسرانشان همسر دیگری اختیار کنند تعداد فرزندان بیشتری دارند اگر چه خود این افراد تمایلی به تعداد زیاد ندارند (ص ۲۴۰).

در ایران مطالعاتی که به تبیین باروری پرداخته‌اند عوامل موثر بر تعداد فرزندان واقعی و تعداد فرزندان ایده‌آل را مورد بررسی قرار داده‌اند. مطالعه عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳) با عنوان تحولات باروری در ایران که در چهار استان منتخب کشور شامل آذربایجان غربی، سیستان و بلوچستان، گیلان و یزد انجام شد در این زمینه از جمله مطالعات جامعی است که علاوه بر اینکه عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی موثر بر باروری را مطالعه کرده و به چگونگی تحولات سریع باروری پرداخته است رفتار باروری و نگرش زنان نسبت به باروری ایده‌آل را مورد بررسی قرار داده است. بر اساس نتایج این مطالعه بجز استان سیستان و بلوچستان که ۴۵ درصد از زنان چهار فرزند را ایده‌آل می‌دانند در بقیه استانها دو فرزند مطلوب است و داشتن فرزندان بالای سه یا چهار فرزند به عنوان خانواده بزرگ رفتاری

1. Pretti & Singh
2. Ibisomi

غیرهنجاری محسوب می‌شود (عباسی شوازی و همکاران ۲۰۰۳: ۲۲).

حسینی و عباسی شوازی (۱۳۸۸: ۷۲) در مطالعه‌ای با عنوان تغییرات اندیشه‌ای و تاثیر آن بر رفتار و ایده‌آلهای باروری زنان ترك و كرد نشان دادند كه هر دو گروه قومی دو فرزند را به عنوان شمار فرزندان ایده‌آل برای يك زوج می‌دانند هر چند ۲۰ تا ۲۹ درصد از زنان كرد داشتن سه فرزند و یا بیشتر را ایده‌آل دانسته‌اند. از طرف دیگر درصد نسبتاً بالایی از زنان كرد يك فرزند را به عنوان بعد ایده‌آل فرزند می‌دانند.

عباسی شوازی و عسکری ندوشن (۱۳۸۴) در مطالعه‌ای با عنوان تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران: مطالعه موردی در یزد، تاثیر ابعاد و تغییرات خانواده بر نگرش‌ها و رفتارهای باروری را مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج این مطالعه نشان داده است که زوج‌هایی که در محیط شهر پرورش یافته‌اند، زنانی که از سطوح بالاتر تحصیلی برخوردارند و زنانی که در سنین بالاتر ازدواج می‌کنند، در مقایسه با سایرین تعداد فرزندان کمتری دارند، به هنگام ازدواج باروری ایده‌آل پائین تری داشته‌اند، با احتمال بیشتری قبل از اولین حاملگی خود از روش‌های پیشگیری استفاده کرده‌اند و فرزندان کمتری را برای هر زوج کافی می‌دانند (۶۲-۵۴).

در میان مطالعاتی که بررسی شدند، مطالعه کاسنل وال و مورگان (۲۰۰۳) تاثیر زیادی در طراحی مدل نظری تحقیق و عملیاتی نمودن متغیر وابسته دارد. مطالعه عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳) نیز در طراحی پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفت. در مجموع یافته‌های مطالعات پیشین بر نقش عواملی چون مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی، نگرشها و ایده‌آلها افراد و در مواردی ترکیبی از مشخصه‌های اقتصادی اجتماعی و نگرشها و ایده‌آل‌های افراد در مورد فرزندآوری تاکید کرده‌اند. تفاوتی که این مطالعه با مطالعات پیشین دارد این است که به عوامل موثر بر شکاف بین باروری موجود و ایده‌آل پرداخته است. همچنین این پدیده را در هر دو بستر باروری پایین‌تر از حد جایگزینی و بالای سطح جایگزینی مورد بررسی قرار می‌دهد.

یافته‌های این مطالعات بر نقش عواملی چون مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی، نگرشها و ایده‌آلها افراد و در مواردی ترکیبی از مشخصه‌های اقتصادی اجتماعی و نگرشها و ایده‌آل‌های افراد در مورد فرزندآوری تاکید کرده‌اند.

مرور مطالعات تجربی در این زمینه ما را در انجام این پژوهش به سمت اتخاذ رویکرد ترکیبی هدایت کرد. از این رو این مطالعه به آزمون تاثیر ترکیبی از مشخصه‌های اقتصادی اجتماعی و نگرشها و ایده‌آل‌های افراد در شکاف بین تعداد فرزندان موجود و ایده‌آل می‌پردازد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه پیمایشی است. جامعه آماری ۱۱۴۹ زن ۴۴-۳۵ ساله ازدواج کرده ساکن در سه استان سمنان کهگیلویه و بویراحمد و هرمزگان است. انتخاب سن ۳۵ سال به عنوان نقطه شروع به این دلیل است که در حال حاضر سن فرزندآوری در ایران به دوره خاصی از زندگی زنان (حدود ۲۵ تا ۳۲ سالگی) متمرکز شده است (عباسی شوازی و حسینی چاووشی ۱۳۹۰: ۲؛ حسینی چاووشی ۱۳۸۸: ۲). انتخاب زنان بالای ۳۵ سال این امکان را فراهم می‌کند که جمعیت نمونه عموماً باروری خود را تکمیل کرده باشند و از این طریق مشخص می‌شود که آیا آنها توانسته‌اند ایده‌آلهای باروری خود را تحقق بخشند یا خیر. البته این یک فرض است و احتمال دارد تا پایان دوره باروری زنان باروری بیشتری را تجربه کنند.

یکی از اهداف این مطالعه بررسی الگوهایی از شکاف میان فرزندان مطلوب و موجود در سطوح مختلف باروری است. انتخاب سه استان مذکور به عنوان میدان تحقیق نیز بر اساس سطوح باروری است. در این تحقیق مبتنی بر نتایج عباسی شوازی و همکاران (۲۰۰۹) استانهای کشور در سه سطح زیر سطح جایگزینی، نزدیک به سطح جایگزینی و بالاتر از سطح جایگزینی دسته بندی شده است. در این راستا جمعیت نمونه از سه استان هرمزگان به عنوان استانی که باروری بالای سطح جایگزینی دارد، سمنان به عنوان استانی که باروری زیر سطح جایگزینی دارد و استان کهگیلویه و بویراحمد به عنوان استانی که باروری در سطح جایگزینی دارد، انتخاب می‌شود. واحد نمونه گیری خانوار است برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران با سطح خطای ۵ درصد استفاده شده است بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۸۵، حجم نمونه ۳۸۰ نفر محاسبه گشت. با توجه به مشکلات ریزش احتمالی، ۳۹۰ نفر در هر استان به عنوان نمونه انتخاب شدند. که نمونه‌ای بالغ بر ۱۱۷۰ نفر را شامل می‌شود پس از ویرایش و پالایش داده‌ها در نهایت پرسشنامه‌های مربوط به ۱۱۴۹ نفر مورد تحلیل قرار گرفت. در هر استان دو شهرستان انتخاب شدند یکی از شهرستانها مرکز استان و دیگری شهر تابعه است. سه روستا نیز که بیش از ۳۰ خانوار در آن زندگی می‌کنند انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه ساخت یافته است. متغیرهای مستقل و وابسته که در این مطالعه به کار رفته‌اند عبارتند از:

متغیر وابسته

در تحقیقات زیادی از افراد در مورد تعداد فرزندان ایده‌آل سوال پرسیده می‌شود و سپس با مقایسه آن با تعداد فرزندان ممکن است مشاهده شود که در برخی موارد خواسته افراد تامین نمی‌شود. سوال اساسی در این باره این است که شکاف میان تعداد مطلوب و تعداد دلخواه را چگونه اندازه گیری کنیم. برای اندازه‌گیری دقیق لازم است که به داده‌های نسلی از کسانی که باروریشان را کامل کرده‌اند

دسترسی داشته باشیم. به عبارتی از افراد در مورد تعداد فرزندان دلخواهشان سوال شود و مجدداً در پایان دوره باروری در مورد تعداد فرزندانشان سوال شود تا مشخص شود که شکاف میان این دو چقدر است. با این گونه داده‌های نسلی می‌توان نشان داد که چگونه درک افراد به سمت اهداف فرزندآوری در طول زمان تغییر کرده است و چه کسانی در تعداد دلخواه فرزندان ثابت بودند. با توجه به محدودیت زمان و محدودیت مطالعه یک نسل از زنان، این مطالعه از نوع پیمایشی - مقطعی است. در مطالعات مقطعی تعداد فرزندان موجود، تعداد ایده آل در زمان ازدواج و تعداد ایده آل در زمان تحقیق پرسیده می‌شود. اگر بخواهیم شکاف بین تعداد ایده آل و تعداد موجود را براساس تعداد ایده آل در زمان ازدواج بسنجیم، ممکن است پاسخگو تعداد ایده آل را از یاد برده باشد و تعداد ذکر شده، همان تعداد را که در حال حاضر ایده آل می‌داند، بیان کند. اگر بخواهیم براساس تعداد ایده آل‌ها در زمان تحقیق بسنجیم، در واقع تعداد فرزندان موجود تجربه رفتار باروری واقعی گذشته را نشان می‌دهد، مقایسه آن با تعداد ایده آل در زمان تحقیق، نتایج را با تورش همراه می‌کند و نمی‌توان رفتاری که مربوط به گذشته است را با نگرش فعلی سنجید. البته نمونه این تحقیق شامل کسانی می‌شود که هنوز فرصت فرزندآوری دارند و می‌توان سوالاتی نظیر چه تعداد فرزند دیگری قصد دارید به دنیا بیاورید را طرح نمود که البته این سوال نیز ممکن است با عدم قطعیت همراه باشد. بنابراین استفاده از هر کدام از این سوالات برای سنجش شکاف با محدودیتهایی روبرو است و در تفسیر نتایج با این دو متغیر باید با احتیاط رفتار کرد چرا که با این دو متغیر نیز نمی‌توان بطور دقیق شکاف را سنجید. علیرغم این محدودیت به نظر می‌رسد که تعداد ایده آل در حال حاضر گزینه مناسبتری است و با واقعیت بیشتر مطابق است و باروری واقعی نیز با توجه به اینکه هنوز نمونه مورد بررسی در سنین باروری هستند ممکن است به رفتار کنونی آنها نزدیک باشد. بنابراین برای رسیدن به اهداف مطالعه ابتدا از افراد در مورد تعداد فرزندان مطلوب سوال شد، سپس تعداد واقعی فرزندان سوال شد که بیانگر تعداد فرزندان در طول تمام گستره سنی تولید مثل فرد تا زمان بررسی است. از اختلاف میان تعداد ایده آل و تعداد واقعی به تبعیت از کاسنل وال و مورگان (۲۰۰۳) متغیر شکاف با سه مقوله برآورده شده، ۱، بیش برآورده ۲، کم برآورده ۳ حاصل می‌شود. مقادیر مثبت به معنی اینکه تعداد فرزندان واقعی بیشتر از تعداد مطلوب است و رتبه بیش برآورده شده را نشان می‌دهد. مقادیر منفی به معنی اینکه تعداد فرزندان واقعی کمتر از تعداد دلخواه است و مقادیر کمتر برآورده شده را نشان می‌دهد. مقدار صفر نیز موارد برآورده شده را نشان می‌دهد در این حالت افراد ترجیحات باروری خود را برآورده کرده و تعداد فرزندان همان تعدادی است که آنها تمایل داشتند.

1. Met
2. Overachieved
3. Underachieved

متغیرهای مستقل

سطح تحصیلات: این متغیر از طریق طرح سوالی در زمینه سواد پاسخگو در سطح تربیتی و در چهار مقوله بی سواد، ابتدایی، راهنمایی و متوسطه، و دیپلم و بالاتر اندازه‌گیری شده است. وضعیت شغلی: این متغیر به صورت اسمی دووجهی با دوگزینه شاغل و غیر شاغل سنجیده می‌شود. غیر شاغل شامل کلیه زنان خانه دار، محصل، دانشجو و مستمری بگیر است. محل سکونت: این متغیر در سطح سنجش اسمی و در دو مقوله شهر و روستا اندازه‌گیری شده است.

سن در زمان تولد اولین فرزند: بیانگر سنی است که زن برای نخستین بار فرزندی به دنیا آورده است. این متغیر در سطح سنجش فاصله‌ای اندازه‌گیری می‌شود. سپس به پنج گروه شامل کمتر از ۱۷، ۱۸-۲۰، ۲۱-۲۳، ۲۴ به بالا، دسته بندی شده است.

سن در اولین ازدواج: بیانگر سن پاسخگو در زمان اولین ازدواج است و به سال است. این متغیر در سطح سنجش فاصله‌ای اندازه‌گیری شده که به پنج گروه سنی شامل کمتر از ۱۴، ۱۵-۱۹، ۲۰-۲۴ و ۲۵ به بالا طبقه بندی شده است.

نسبت با همسر: این متغیر که نسبت فامیلی بین زن و شوهر را نشان می‌دهد و با هفت گزینه پسرعمو، پسرخاله، پسر دایی، پسر عمه، سایر خویشاوند و نسبت فامیلی ندارد پرسیده شد و سپس به یک متغیر اسمی دووجهی تبدیل و به دوگزینه خویشاوند و غیر خویشاوند تقسیم شد.

ترکیب جنسی فرزندان: این متغیر بیانگر ترکیب جنسی فرزندان در حال حاضر زنده است و با پاسخگو در خانوار و یا در جای دیگری جدای از خانوار زندگی می‌کنند. این متغیر از طریق تعداد فرزندان دختر و تعداد فرزندان پسر سنجیده شد. سپس به یک متغیر اسمی تبدیل و به سه گزینه تعداد فرزند پسر بیشتر، تعداد دختر بیشتر و تعداد برابر تقسیم شدند.

کوهورت ازدواجی: این متغیر از طریق سال ازدواج سنجیده می‌شود و سال ازدواج افراد که به صورت فاصله‌ای است به دو گروه قبل از ۱۳۷۰ و بعد از ۱۳۷۱ تقسیم شده است. این طبقه بندی با تمرکز بر سیاست‌های تنظیم خانواده، انجام شده است.

کوهورت ازدواجی قبل از ۱۳۷۰: کوهورت ازدواجی قبل از ۱۳۷۰ نسل ازدواج‌هایی را در بر می‌گیرد که اکثراً بعد از انقلاب ازدواج کرده سال‌های جنگ عراق و ایران را تجربه کرده‌اند. در طی این دوره، برنامه کنترل موالید که از دوره قبل از انقلاب اجرا می‌شد، متوقف شد و ایران سیاست‌های تشویق موالید را اتخاذ کرد و ازدواج زودرس و فرزندآوری به عنوان ارزش‌های اسلامی و ابزار مهم برای ریشه کنی فساد اخلاقی و دیگر آسیب‌های اجتماعی پذیرفت (عباسی شوازی ۲۰۰۰: ۲۱). جنگ ۸ ساله ایران و عراق نیز یک جو موافق با افزایش موالید را در ایران ایجاد کرد. حداقل سن قانونی ازدواج

کاهش یافت و از ۱۵ به ۱۳ برای دختران و از ۱۸ به ۱۵ برای پسران رسید (عباسی شوازی ۲۰۰۶: ۲۱۷). از طرف دیگر تغییرات قابل توجهی در سیستم آموزشی و بهداشتی کشور بوجود آمد. کوهورت ازدواجی بعد از ۱۳۷۱: در دهه ۱۳۷۰ به دنبال حمایت دولت و رهبران مذهبی از برنامه‌های تنظیم خانواده، برنامه تنظیم خانواده از سر گرفته شده و سیاست کاهش باروری در جامعه حاکم شد. وسایل پیشگیری از بارداری بطور گسترده در سراسر کشور برای مردم ارائه شد تغییرات اقتصادی و اجتماعی زیادی در کشور اتفاق افتاد و دولت برنامه‌های زیادی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی را اجرا کرد.

منافع فرزندان: بیانگر نگرش زنان نسبت به منافی است که فرزندان می‌توانند برای والدین داشته باشند. و دارای دو بعد مادی و روانی است منافع مادی خدماتی است که فرزندان می‌توانند در آینده ارائه دهند. منافع روانی ابعاد غیر اقتصادی داشتن فرزند است. برای سنجش این شاخص از گویه‌های متعددی استفاده می‌شود. اندازه‌گیری این متغیر به کمک این عبارت صورت گرفته که "فرزندان دارای منافع و هزینه‌هایی برای والدین هستند. در این ارتباط چند جمله بیان می‌کنم نظر خود را بگویید. نظرات موافق و یا مخالف زنان با گویه‌های مطرح شده نگرش آنان را نسبت به منافع فرزندان نشان می‌دهد. این شاخص در سطح فاصله‌ای اندازه‌گیری می‌شود و نمرات آن بین چهار و ۱۶ نوسان دارد. پاسخگویی که نمره چهار را کسب کند به نظرش فرزند زیاد هزینه‌های مادی و روانی بر والدین تحمیل می‌کند. در مقابل پاسخگویی که نمره ۱۶ را کسب کند، معتقد است که منافع فرزندان بیشتر از هزینه‌های آنها است.

این متغیر با مقیاس رتبه‌ای طراحی شده است. برای سنجش پایایی از آماره آلفای کرونباخ استفاده شد. مقادیر آلفا نشان داد که با حذف چه گویه‌هایی پایایی شاخص‌های مذکور قابل قبول تلقی می‌گردد بعد از اندازه‌گیری آلفا، در مورد گویه‌های مناسب در پرسشنامه نهایی تصمیم‌گیری شد. برای تحلیل رابطه میان متغیرهای مستقل و متغیر وابسته از تحلیل دو متغیره و رگرسیون لجستیک چندگانه ۲ بهره گرفته ایم. رگرسیون لجستیک چندگانه در مواردی که متغیر وابسته اسمی چند وجهی است قابل کاربرد است در اینجا مقوله برآورده شده به عنوان مرجع انتخاب شده است.

یافته‌های تحقیق

رفتارها و ایده آلهای باروری و شکاف بین فرزندان موجود و ایده آل
جدول ۱ عملکرد زنان مورد مطالعه در مورد تعداد فرزندان موجود و نگرش آنها در مورد تعداد

1. Cronbach's Alpha
2. Multinomial Logistic Regression

فرزندان ایده آل و تفاوت میان فرزندان ایده آل و فرزندان در حال حاضر زنده به عبارتی شکاف بین رفتار و نگرش افراد را نشان می‌دهد. کمترین میانگین تعداد فرزند زنده به دنیا آمده متعلق به استان سمنان است که حدود ۲/۳ و در مناطق شهری و روستایی به ترتیب ۲/۳ و ۲/۵ است. بالاترین میانگین نیز به استان کهگیلویه و بویراحمد اختصاص دارد که ۳/۴۷ است. میانگین تعداد فرزندان ایده آل هم در زمان ازدواج و هم زمان انجام پژوهش کمتر از تعداد فرزندان واقعی است. همچنین میانگین تعداد ایده آل در زمان انجام پژوهش کمتر از میانگین‌های متناظر در زمان ازدواج است. نتایج این جدول حاکی از این است که نگرش زنان در هر سه استان و در هر دو مناطق شهری و روستایی در راستای خانواده‌های کوچکتر است. نکته دیگری که از این جدول می‌توان استخراج نمود این است که در مناطقی که متوسط فرزندان موجود کمتر است بعد ایده آل نیز کمتر است و تعداد فرزند ایده آل در استان سمنان کمتر از دو استان دیگر است و در استان کهگیلویه و بویراحمد این میزان کمتر از استان هرمزگان است.

جدول ۱. میانگین فرزندان موجود، فرزندان ایده آل و شکاف میان آنها

استان	منطقه	متوسط فرزندان موجود	متوسط فرزندان ایده آل	کم برآورده	برآورده	بیش برآورده
سمنان	شهری	۲/۳	۲/۰۴	۱۸/۷	۴۴/۴	۳۶/۹
	روستایی	۲/۵۱	۱/۹۷	۱۴/۳	۴۴/۴	۴۱/۳
	کل	۲/۳۳	۲/۰۳	۱۸/۰	۴۴/۴	۳۷/۶
هرمزگان	شهری	۲/۶۶	۲/۴۶	۲۸/۴	۳۳/۸	۳۷/۸
	روستایی	۳/۰۷	۲/۶۹	۲۴/۷	۳۶/۶	۳۸/۷
	کل	۲/۷۷	۲/۵۲	۲۷/۵	۳۳/۵	۳۸
کهگیلویه و بویراحمد	شهری	۳/۳۶	۲/۲۷	۲۰/۲	۱۶/۱	۶۳/۷
	روستایی	۳/۸۶	۲/۹۱	۲۰/۵	۱۵/۹	۶۳/۶
	کل	۳/۴۷	۲/۴۲	۲۰/۳	۱۶/۱	۶۳/۷

متغیر شکاف با سه مقوله کم برآورده، بیش برآورده و برآورده شده تعریف شده است. کم برآورده شامل زنانی است که به دلایل مختلفی قادر نبوده تعداد ایده آل فرزند خود را داشته باشند و به همین دلیل تعداد فرزندان موجود پاسخگو کمتر از تعداد ایده آل است. بیش برآورده شامل زنانی است که تعداد فرزندان موجود آنها بیشتر از تعداد ایده آل است. برآورده شده زنانی را در بر می‌گیرد که تعداد فرزندان موجود با تعداد ایده آل آنها برابر است. ارقام مندرج در جدول نشان می‌دهد که در استان سمنان نسبت بیشتری از زنان ایده آلهایشان برآورده شده است با این حال ۳۷ درصد از زنان تعداد فرزندانیشان بیشتر از تعداد ایده آل آنها است. در استان کهگیلویه و بویراحمد نسبت بیش برآورده بالا است و بیش از ۶۰ درصد از زنان را شامل می‌شود. بالا بودن نسبت بیش برآورده ممکن است از یک

طرف تحت تاثیر فضای حاکم بر جامعه (کاهش باروری) و تغییر ایده آلهای افراد باشد از طرف دیگر افزایش فرزندان ناخواسته ممکن است باعث بالا بودن بیش برآورده شود که در این صورت به منظور کاهش فرزندان ناخواسته افزایش پوشش تنظیم خانواده و بالا بردن کیفیت خدمات مرتبط اهمیت اساسی دارد. البته با وجود بالا بودن نسبت بیش برآورده در هر سه استان، درصد بالایی از زنان تعداد فرزندان کمتر از تعداد ایده آل است. آنچه مشخص است اینکه بین رفتار و ایده آل زنان در هر سه استان فاصله وجود دارد.

دلایل برآورده نشدن ایده آلهای افراد در مورد باروری

جدول ۲ توزیع نسبی زنانی که تعداد فرزندان موجود آنها کمتر از تعداد ایده آل است را بر حسب دلیل اصلی آنها به تفکیک ویژگیهای جمعیتی و اجتماعی نشان می‌دهد. در استان سمنان مهمترین دلیل اینکه برخی از افراد نتوانستند به ایده آلهای خود جامه عمل بپوشانند، تغییر اولویتهای زندگی و استفاده از سایر فرصتها از جمله ادامه تحصیل است. دلیل دوم بالا بودن هزینه فرزندان است. در استان هرمزگان و استان کهگیلویه و بویر احمد مهمترین دلیل بالا بودن هزینه زندگی است. در مناطق شهری مهمترین دلیل تغییر اولویتهای زندگی و استفاده از سایر فرصتها و در مناطق روستایی بالا بودن هزینه زندگی و نداشتن وقت کافی از دلایل اصلی می‌باشند. بطور کلی تغییر اولویتهای زندگی و استفاده از سایر فرصتها بالا بودن هزینه فرزندان دو دلیل اصلی می‌باشند که زنان با ویژگیهای مختلف عنوان نمودند.

جدول ۲ توزیع نسبی زنانی که تعداد فرزندان موجود آنها کمتر از تعداد ایده آل است بر حسب دلیل اصلی آنها به تفکیک برخی

ویژگیهای جمعیتی اجتماعی

ویژگی جمعیتی	بالا بودن هزینه فرزندان	تغییر اولویتهای زندگی و استفاده از سایر فرصتها	تعداد کم فرزند در میان خویشاوندان و دوستان	نداشتن وقت کافی	مشکلات جسمانی
استان	۲۴/۲	۴۲/۴	۱۲/۱	۷/۶	۱۳/۶
سمنان	۴۰/۰	۲۸	۱۸	۷	۷
هرمزگان	۳۱/۶	۲۳/۷	۱۹/۷	۱۸/۴	۶/۶
کهگیلویه و...	۳۰/۱	۳۳/۲	۱۷/۱	۱۳	۶/۷
منطقه	۲۴/۵	۲۰/۴	۱۶/۳	۲۲/۴	۱۶/۳
شهر	۲۲/۲	۳۸/۹	۵/۶	۲۲/۲	۱۱/۱
روستا	۳۷	۲۶	۱۶/۴	۱۱	۹/۶
سواد	۲۴/۶	۳۴/۴	۱۴/۸	۱۹/۷	۶/۶
بیسواد	۲۶/۷	۳۰	۲۱/۱	۱۳/۳	۸/۹
ابتدایی	۲۸/۹	۳۰/۶	۱۶/۹	۱۴/۹	۸/۷
راهنمایی و متوسطه					
دیپلم و بالاتر					
کل					

جدول ۳ توزیع نسبی زنانی که تعداد فرزندان موجود آنها بیشتر از تعداد ایده آل است بر حسب دلیل اصلی آنها به تفکیک ویژگی‌های جمعیتی و اجتماعی را نشان می‌دهد. در هر سه استان حاملگی ناخواسته ناشی از شکست وسیله پیشگیری و استفاده نادرست از آن مهمترین دلیل است. دلیل دوم تمایل همسر به داشتن فرزند بیشتر است این پاسخگویان تمایلی به داشتن فرزند بیشتر نداشته به عبارت دیگر از نظر آنها ناخواسته بوده است. بالا بودن نسبت زنانی که حاملگی ناخواسته را تجربه کرده‌اند لزوم توجه بیشتر به برنامه‌های تنظیم خانواده، و تداوم ارائه آموزش نحوه استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری را تاکید می‌کند. در استان کهگیلویه و بویر احمد و هرمزگان تاثیر تاکید اطرافیان بر بیشتر بودن تعداد فرزندان واقعی از ایده آل قابل توجه است. برنامه‌های تشویق دولتی درصد بسیار ناچیزی را به خود اختصاص می‌دهند و نسبت کمی از زنان به دلیل تشویق‌هایی که از طرف دولت برای افزایش جمعیت به افراد پیشنهاد می‌شود باروری خود را افزایش داده‌اند.

جدول ۳. توزیع نسبی زنانی که تعداد فرزندان آنها بیشتر از ایده آل آنها است بر حسب دلیل اصلی آنها به تفکیک برخی

ویژگی‌های جمعیتی اجتماعی

ویژگی جمعیتی	حاملگی ناخواسته	تمایل همسر	تاکید اطرافیان	تشویق دولت
استان سمنان	۴۷/۹	۴۰/۴	۱۰/۳	۱/۴
هرمزگان	۴۵/۶	۳۱/۶	۲۰/۶	۲/۳
کهگیلویه و بویر احمد	۴۱/۲	۳۰/۹	۲۳/۹	۴/۱
منطقه شهر	۴۶/۶	۳۴/۶	۱۷/۳	۱/۵
روستا	۴۸/۳	۱۸/۶	۲۵/۴	۷/۶
سواد بیسواد	۴۹/۲	۲۹/۵	۱۶/۴	۴/۹
ابتدایی	۴۶/۶	۲۶/۵	۲۴	۲/۷
راهنمایی و متوسطه	۴۹/۳	۳۱/۲	۱۵/۹	۳/۶
دیپلم و بالاتر	۴۳/۳	۴۱/۳	۱۴/۶	۱
کل	۴۷	۳۱	۱۹/۲	۲/۹

تحلیل شکاف میان تعداد فرزندان موجود و تعداد ایده آل

در این قسمت به تحلیل شکاف میان فرزندان ایده آل و فرزندان موجود در نمونه مورد بررسی می‌پردازیم. ابتدا به تحلیل دو متغیره و سپس به تحلیل چند متغیره عوامل موثر بر شکاف می‌پردازیم. جدول ۴ ضریب همبستگی شکاف میان تعداد فرزندان موجود و تعداد ایده آل و متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد. ضرایب همبستگی رابطه معنی داری را میان تمام متغیرهای جمعیتی با متغیر شکاف نشان می‌دهند. نسبت بالایی از زنانی که در سنین زیر ۲۰ سال اولین فرزند خود را به دنیا آورده‌اند، بیش

شکاف بین شمار فرزندان موجود و ایده آل در استان‌های...

برآورده محسوب می‌شوند این نسبت برای افرادی که در سنین کمتر از ۱۷ سال مادری را تجربه کرده اند ۷۰ درصد است. این الگو در مورد سن در اولین ازدواج نیز صدق می‌کند. ازدواج و یا ورود به مرحله مادری در سنین پایین‌ترین زمینه را فراهم می‌کند که زنان دوره طولانی تری در معرض باروری باشند دوره طولانی تری از باروری پیشگیری کنند در صورتی که افراد دسترسی به وسایل مناسب و یا آگاهی کافی در مورد نحوه استفاده از وسایل پیشگیری نداشته باشند ممکن است حاملگی ناخواسته را تجربه کرده و بنابراین تعداد فرزندان واقعی بیش از تعداد ایده آل گردد.

جدول ۴. ضریب همبستگی شکاف میان تعداد فرزندان موجود و تعداد ایده آل و متغیرهای جمعیتی- اجتماعی و نگرشی

تعداد زنان	برآورده شده	بیش برآورده شده	کم برآورده شده		
۲۸۹	۱۹/۷	۷۰/۲	۱۰/۰	کمتر از ۱۷	سن در اولین تولد ***
۲۲۴	۲۶/۳	۵۸/۰	۱۵/۶	۱۸-۲۰	
۲۶۶	۴۰/۶	۴۰/۲	۱۹/۲	۲۱-۲۳	
۳۲۸	۴۳/۰	۲۸/۰	۲۹/۰	۲۴ به بالا	
۱۸۰	۱۳/۹	۷۲/۳	۱۲/۸	کمتر از ۱۴	سن در ازدواج ***
۴۰۰	۲۸/۰	۵۴/۸	۱۷/۲	۱۵-۱۹	
۳۵۰	۳۸/۹	۳۹/۷	۲۱/۴	۲۰-۲۴	
۲۱۹	۴۲/۵	۱۹/۲	۳۸/۴	۲۵ به بالا	
۶۰۶	۳۶/۳	۳۸/۶	۲۵/۱	۳۵-۳۹	گروه سنی ***
۵۴۳	۲۶/۹	۵۴/۹	۱۸/۲	۴۰-۴۴	
۵۵۸	۲۵/۴	۵۳/۹	۲۰/۶	خویشاوند	نسبت با همسر ***
۵۹۱	۳۷/۹	۳۹/۱	۲۳/۰	غیرخویشاوند	
۲۸۲	۴۶/۱	۳۷/۲	۱۶/۷	مشابه	ترکیب جنسی ***
۶۲۹	۳۳/۲	۴۴/۵	۲۲/۳	پسر بیشتر	
۱۸۳	۱۲/۰	۷۷/۶	۱۰/۴	دختر بیشتر	
۵۵۹	۲۲/۴	۶۱/۵	۱۶/۱	قبل از ۱۳۷۰	کوهورت ازدواجی ***
۵۸۶	۴۱	۳۱/۶	۲۷/۵	۱۳۷۱ به بعد	
۸۹	۱۰/۱	۶۸/۵	۲۱/۳	بیسواد	سواد ***
۴۰۳	۲۵/۳	۵۶/۳	۱۸/۴	ابتدایی	
۲۹۵	۳۱/۹	۴۷/۱	۲۱/۰	راهنمایی و متوسطه	
۳۶۲	۴۴/۵	۲۹/۰	۲۶/۵	دیپلم و بالاتر	
۱۳۰	۴۳/۱	۲۵/۴	۳۱/۵	شاغل	اشتغال ***
۱۰۱۹	۳۰/۴	۴۹/۰	۲۰/۶	غیر شاغل	
۹۰۴	۳۲/۱	۴۵/۸	۲۲/۱	شهر	محل سکونت ns
۲۴۵	۳۱/۰	۴۸/۲	۲۰/۸	روستا	
۶۳۶	۲۹/۰	۴۴/۷	۲۶/۳	هزینه ها بیشتر	منافع فرزندان ***
۵۱۱	۳۶/۹	۴۸/۹	۱۴/۱	منافع بیشتر	

ns = ۰.۰۵ < P value   *** = ۰.۰۰۱ > P value   ** = ۰.۰۱ > P value   * = ۰.۰۵ > P value

در جوامع سنتی که ازدواج‌های خویشاوندی بیشتر عمومیت دارند، کنترل خانواده بزرگتر بر ازدواج و فرزندآوری بیشتر است بنابراین انتظار بر این است که در چنین جامعه‌ای رفتار و ایده‌آهای افراد متفاوت از جامعه‌ای باشد که ازدواج‌های خویشاوندی کمتر عمومیت دارد (عباسی شوازی ۲۰۰۳: ۱۵). مطالعاتی که ازدواج خویشاوندی را در ایران بررسی نموده‌اند (عباسی شوازی و ترابی ۱۳۸۵) رواج بالای ازدواج خویشاوندی را نشان داده‌اند. در نمونه مورد بررسی ۴۳/۶ درصد از پاسخگویان عنوان کرده‌اند که با یکی از خویشاوندان خود ازدواج کرده‌اند. نسبت بیشتری از زنانی که ازدواج خویشاوندی را تجربه کرده‌اند بیش برآورده محسوب می‌شوند که ممکن است تحت تاثیر ازدواج زودرس، فاصله کم بین ازدواج و تولد اول و تاکید و تشویق خویشاوندان به فرزندآوری بیشتر که در این گونه ازدواج‌ها بیشتر رواج دارد، باشد. از نظر ترکیب جنسی فرزندان، زنانی که تعداد دختر و پسر مساوی بود نسبت بیشتری از آنها تعداد ایده آل و واقعی یکسان است و اهداف و ایده‌آهای آنها برآورده شده است اما در دو گروه دیگر نسبت بیش برآورده‌ها بیشتر است و البته زنانی که تعداد دختر بیشتر از پسر است این نسبت خیلی بالا است و ۷۷ درصد از آنها به عنوان بیش برآورده می‌باشند.

اکثریت زنان با سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر اهداف باروری آنها برآورده شده اما سایر گروه‌ها بیشتر برآورده شده است. شاغل بودن زن نیز با برآورده شدن اهداف باروری رابطه دارد در حالی که نسبت بیشتری از زنان غیر شاغل بیش برآورده می‌باشند. از نظر الگوی برآورده شدن اهداف باروری در مناطق شهری و روستایی تفاوت چندانی وجود ندارد. بر اساس نگرش نسبت به منافع فرزندان نیز حدود یک سوم پاسخگویان توانستند به ایده‌آهای باروری خود تحقق بخشند و بخش قابل توجهی اهداف آنها برآورده نشده است.

علاوه بر اینکه ما رابطه میان متغیر شکاف را بر اساس سن ازدواج و سن افراد بررسی نمودیم، بر آن شدیم تا این ارتباط را بر اساس کوهورت ازدواجی نیز بررسی کنیم. جمعیت نمونه در این مطالعه درون دو هم‌دوره ازدواجی شامل قبل از ۱۳۷۰ و بعد از ۱۳۷۰ قرار می‌گیرند. این متغیر در تحلیل دو متغیره استفاده شده لیکن به دلیل هم پوشانی آن با متغیر سن ازدواج در مدل تحلیلی چند متغیره وارد نشده است. انتظار می‌رود که تغییرات رفتاری در میان هم دوره‌های مختلف زنان نتیجه تغییرات در محیط اقتصادی- اجتماعی جامعه در طول زمان باشد. در این دو دوره علاوه بر اینکه، کشور، تغییرات نهادی و اقتصادی اجتماعی قابل توجهی را طی کرده است، باروری و سیاست‌های تنظیم خانواده نیز بطور معنی‌داری تغییر کرده است.

در کوهورت ازدواجی قبل از سال ۱۳۷۰، ۶۱/۵ درصد از زنان بیش برآورده محسوب می‌شوند و تعداد فرزندان که دارند بیشتر از تعدادی است که از نظر آنها ایده آل است. در این دوره سیاست‌های جمعیتی موافق افزایش جمعیت بود رفتار افراد تحت تاثیر این سیاست شکل گرفته است اگر چه از نظر

اکثریت زنان دلیل اساسی حاملگی ناخواسته است با این حال باید توجه داشت که این دوره همان مقطعی است که سطح باروری بالا بوده و آغاز تجربه کاهش شدید باروری به دنبال آن رخ داده است. احتمالاً باروری ایده‌آل اکثریت زنان مورد مطالعه در آن زمان بسیار متفاوت از ایده‌آل‌های اظهار شده فعلی آنان بوده است. به عبارت دیگر ممکن است که فرزند آوری زنان نتیجه جو حاکم بر جامعه در این دوره باشد که تعداد بیشتری از فرزندان تشویق می‌گردید و لیکن ما شکاف را در این تحقیق بر اساس ایده‌آل‌های فعلی باروری سنجیدیم. نسبت بالای بیش برآورده ممکن است ناشی از تغییرات اجتماعی باشد که در سالیان اخیر در جهت تمایل به فرزند کمتر بوده است و از طریق برخی مکانیزمها نظیر افزایش هزینه‌های زندگی، افزایش هزینه‌های تربیت فرزندان، تغییرات نگرشی در جامعه و ... ایده‌آل‌های فعلی افراد را تحت‌الشعاع قرار داده باشد.

در کوهورت ازدواجی بعد از ۱۳۷۱ به چندین دلیل، اکثریت زنان توانسته اند به ایده‌آل‌های باروری خود دست بیابند در این دوره وسایل پیشگیری موثر و گسترده در دسترس زنان قرار گرفته است و زنان را قادر ساخته که از تولد فرزندان ناخواسته و بدون برنامه پیشگیری کنند. همچنین در این سالها دسترسی زنان به آموزش بیشتر شده است. از این رو بهتر توانستند باروری خود را تنظیم کنند. از طرف دیگر با توجه به اینکه در این هم‌دوره تقاضای زنان برای ادامه تحصیل و ورود به بازار کار بیشتر شده و همچنین فضای اجتماعی حاکم بر جامعه که تعداد فرزندان کمتری را مطلوب جلوه داده است، افرادی که کم برآورده محسوب می‌شوند نیز قابل توجه است.

تحلیل چند متغیره عوامل موثر بر شکاف میان تعداد فرزندان موجود و فرزندان ایده‌آل

در تحلیل چند متغیره از رگرسیون لوجستیک چندگانه استفاده شده است. مقوله برآورده شده از متغیره سه وجهی شکاف به عنوان گروه مرجع انتخاب شده است. در این قسمت تمام متغیره‌های جمعیتی اقتصادی اجتماعی و نگرشی که در تحلیلهای دو متغیره معنی دار شناخته شدند وارد مدل شده است. متغیره‌های جمعیتی در مدل اول، متغیره‌های اقتصادی اجتماعی در مدل دوم و در متغیره نگرش نسبت به منافع فرزندان در مدل سوم به معادله اضافه شده است. جدول ۵ نتایج این آزمون و نسبت برتری احتمال کم برآورده شدن و بیش برآورده شدن را نشان می‌دهد.

احتمال کاهش تعداد فرزندان واقعی نسبت به تعداد فرندان ایده‌آل (کم برآورده شدن): متغیره‌های جمعیتی رابطه معنی داری را با الگوی کم برآورده شده نشان نداده است متغیره نگرش نسبت به منافع فرزندان رابطه معنی داری را با متغیره شکاف نشان داده است. بر اساس نظریه‌های انتخاب عقلانی تا زمانی که افراد هزینه‌های فرزندان را بیشتر از منافع ارزیابی کنند فرزند کمتری به دنیا خواهند آورد. در واقع این افراد نگرش مدرن تری نسبت به فرزندآوری دارند. نسبت برتری احتمال کم برآورده شدن برای

زنانی که نگرش آنها در مورد هزینه و فایده فرزندان این است که فرزند زیاد به لحاظ اقتصادی هزینه زیادی می‌طلبد ۲/۱۱ برابر زنانی است که به منافع داشتن فرزند توجه دارند. این افراد علی‌رغم اینکه متمایل به داشتن فرزند بیشتر می‌باشند به دلیل هزینه زیاد فرزندان تعدا فرزندان کم‌تر از تعداد ایده آل است. بطور کلی در میان زنانی که سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر دارند و زنانی که به هزینه‌های فرزندان بیش از منافع آنها توجه دارند احتمال کم برآورده شدن بیشتر از سایر زنان است.

احتمال افزایش تعداد فرزندان واقعی نسبت به تعداد فرزندان ایده آل (بیش برآورده شدن): در مدل اول که متغیرهای جمعیتی وارد مدل شده اند، رابطه معنی دار است. در این میان متغیر نسبت با همسر و ترکیب جنسی فرزندان و سن در زمان تحقیق بیشترین معنی داری را دارند. نسبت برتری زنانی که با همسرشان نسبت خویشاوندی دارند ۱/۸۹ برابر زنانی است که ازدواج غیر خویشاوندی دارند. در ازدواج‌های خویشاوندی به دلیل نفوذ بستگان و نقش آنها در طرح ریزی خانواده، رفتارهای باروری متفاوت از افرادی است که نسبت فامیلی با همسر خود ندارند. بنابراین در این گروه احتمال بیش برآورده شدن بیشتر است. در مدل دوم متغیر سواد و وضعیت اشتغال وارد مدل شده اند، زنانی که تحصیلات آنها ابتدایی و کمتر است، احتمال بیش برآورده شدن بیشتر از زنان با سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر است زنان با سطح تحصیلات متوسطه از این لحاظ تفاوت چندانی با زنان دیپلمه و بالاتر ندارند. در این مدل احتمال بیش برآورده شدن فرزند در میان افرادی که ازدواج خویشاوندی دارند، و سن ازدواج آنها کمتر از ۲۴ سال است نسبت به مدل پیشین کاهش می‌یابد. نسبت برتری بیش برآورده شدن زنانی که سن آنها ۳۹-۳۵ سال است و تعداد فرزندان پسر آنها بیشتر است و یا ترکیب جنسی مشابه دارند نسبت به مدل پیشین کمی افزایش می‌یابد. در مدل نهایی متغیر نگرش نسبت به منافع فرزندان وارد مدل می‌شوند این متغیر رابطه معنی داری با الگوی بیش برآورده شدن ندارند. بطور خلاصه نتایج تحلیل چند متغیره حکایت از این دارد که ازدواج خویشاوندی، سطح تحصیلات ابتدایی و کمتر، ترکیب جنسیتی به نفع فرزند دختر، احتمال بیش برآورده شدن را افزایش می‌دهد.

جدول ۵ پیش بینی احتمال شکاف میان تعداد فرزندان واقعی و ایده آل با استفاده از رگرسیون لجستیک چندگانه

مدل اول		مدل دوم		مدل سوم		سن ازدواج کمتر از ۱۴ ۱۵-۱۹ ۲۰-۲۴ گروه سنی ۳۵-۳۹ نسبت با همسر خوب‌شانند ترکیب جنسی مشابه پسر بیشتر سواد بیسواد ابتدایی راهنمایی و متوسطه اشتغال شاغل نگرش نسبت به منافع فرزندان هزینه‌ها بیشتر -۲loglikelihood
کم برآورده	بیش برآورده	کم برآورده	بیش برآورده	کم برآورده	بیش برآورده	
معنی	معنی	معنی	معنی	معنی	معنی	
کسر برتری	کسر برتری	کسر برتری	کسر برتری	کسر برتری	کسر برتری	
داری	داری	داری	داری	داری	داری	
۱/۴۰	۳/۰۷	۱/۳۲	۲/۱۶	۱/۳۲	۲/۱۲	ns
-۰/۹۷۸	۱/۵۷	-۰/۹۵۱	۱/۴۲	-۰/۹۵۱	۱/۵۷	ns
-۰/۹۱۴	۲/۰۵	-۰/۹۲۰	۲/۰۳	-۰/۹۲۰	۲/۰۵	*
۱/۱۲۹	-۰/۶۵۲	۱/۲۲	-۰/۷۳۵	۱/۲۲	-۰/۷۳۲	*
۱/۳۹۷	۱/۸۹۶	۱/۳۲	۱/۷۶	۱/۳۲	۱/۷۲	***
۰/۳۹۸	-۰/۱۵۳	-۰/۴۳۸	-۰/۱۷۰	-۰/۴۳۸	-۰/۱۷۲	***
-۰/۷۴۶	-۰/۲۷۷	-۰/۸۱۴	-۰/۳۱۲	-۰/۸۱۴	-۰/۳۱۵	***
۴/۳۰	۴/۳۰	۴/۵۹	۳/۵۳	۴/۳۰	۴/۴۰	***
۱/۳۲	۱/۳۲	۱/۸۰	۱/۱۷	۱/۳۲	۱/۷۶	**
۱/۲۲	۱/۲۲	۱/۲۴	۱/۱۵	۱/۲۲	۱/۲۳	ns
۱/۱۰	۱/۱۰	۰/۷۶۸	۱/۱۴	۱/۱۰	۰/۷۸۵	ns
۵۰۶/۴۹	۱/۰۹۰	۱/۵۳۷	۲/۱۱	۱/۱۲	۱/۱۲	ns

ns = ۰.۰۵ > P value   *** = ۰.۰۰۱ > P value   ** = ۰.۰۱ > P value   * = ۰.۰۵ > P value

نتیجه گیری

با کاهش باروری، به منظور بررسی روندهای آینده باروری و کسب بینش بیشتر در مورد تعیین کننده‌های رفتار باروری توجه محققان جمعیتی به سمت نیات و ترجیحات باروری جلب شده است. مراحل گذار باروری در ایران نشان می‌دهد که طی سه دهه اخیر سطح باروری کاهش قابل توجهی داشته افت باروری به زیر سطح جایگزینی در شرایطی اتفاق افتاده است که مبتنی بر مطالعاتی که انجام گرفته، در ایران هنوز هنجار دو فرزند وجود دارد حاکم بودن رژیم باروری زیر سطح جایگزینی در ایران، از برآورده نشدن ایده آلهای باروری افراد در رابطه با تعداد فرزندان حکایت می‌کند. بنابراین انواعی از محدودیتها و موانع ممکن است وجود داشته باشد که واقعیت بخشی به ایده آلهای باروری زوجین ایرانی را محدود می‌کند.

در این راستا موضوعی که در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفت، شکاف میان شمار فرزندان ایده آل

و واقعی و شناخت عوامل موثر بر آن بود. اهمیت اصلی این موضوع از آن جهت است که ارتباط بسیار بالایی با میزان‌های باروری در آینده دارد. میزان بیش برآورده (افزایش تعداد فرزندان نسبت به تعداد ایده‌آل) که بارداریهای ناخواسته را نشان می‌دهد باعث افزایش میزانهای باروری می‌شود. شاخص کم برآورده شده باعث کاهش میزانهای باروری می‌شود. اگر این الگوها هرکدام در آینده استمرار داشته باشند، میزانهای باروری را دستخوش تغییر می‌کنند. از طرف دیگر این پدیده که هم دلالت‌های جمعیتی و اجتماعی دارد، تغییراتش گویای این مطلب است که تغییرات اساسی هم در سطح خرد یعنی ارزشها و اولویت‌های افراد و هم در سطح کلان یعنی ساختارهای اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جامعه رخ داده است. از این رو تمرکز مطالعه حاضر بر سوالات زیر بود: تعداد فرزندان موجود و تعداد ایده‌آل چقدر است؟ اختلاف میان این دو بعد چگونه است؟ چه عواملی شکاف میان این دو را تحت تاثیر قرار می‌دهد؟

در این مطالعه برای سنجش شکاف از دو متغیر تعداد فرزندان موجود و تعداد فرزندان ایده‌آل در زمان تحقیق استفاده شد. بنابراین با مشکل تفاوت زمانی این دو بعد مواجه بودیم. نگرش نسبت به تعداد ایده‌آل، ایده‌آلهای فعلی باروری را می‌دهد حال آنکه رفتار باروری افراد مربوط به گذشته دورتری است. این عدم تطابق زمانی، که از محدودیتهای مطالعه است، امکان سنجش دقیق شکاف را مشکل ساخت. با این حال نتایج این مطالعه، اطلاعات ارزشمندی در رابطه با تعداد فرزندان موجود، تعداد ایده‌آل و شکاف میان این دو بعد رفتاری و نگرشی باروری و همچنین رابطه میان عوامل جمعیتی، اجتماعی و نگرشی با آن فراهم کرد.

در این مقاله ضمن مطالعه عوامل موثر بر شکاف بین فرزندان موجود و ایده‌آل به اندازه‌گیری تعداد فرزندان موجود و ایده‌آل و شکاف بین آنها پرداخته شد. در این مطالعه نمونه مورد بررسی زنان ۳۵-۴۴ ساله بود. اگرچه برای بررسی ایده‌آلهای باروری زنان از تمام گروههای سنی ۱۵-۴۹ ساله مناسب است اما برای تحلیل شکاف، زنانی که تا حدودی باروری خود را تکمیل کرده‌اند، نمونه مناسب‌تری است. متوسط فرزندان در هر سه استان بالای سطح جایگزینی است. بعد ایده‌آل فرزندان بین ۲ و ۳ فرزند است. درصد زیادی از جمعیت نمونه به ویژه در استانهای هرمزگان و کهگیلویه و بویر احمد تعداد فرزندان موجود آنها بیشتر از تعداد ایده‌آل است. با توجه به اینکه شکاف در این تحقیق بر اساس ایده‌آلهای فعلی باروری سنجیده شده نسبت بالای بیش برآورده ممکن است یا ناشی از تغییر شرایط زندگی افراد باشد و یا به دلیل تغییرات اجتماعی باشد که در سالیان اخیر در جهت تمایل به فرزند کمتر بوده است. جامعه ایران در سالیان اخیر تحولات اجتماعی شتابانی را تجربه کرده و شرایط زندگی زوجین و خانواده‌ها به سرعت در حال تغییر بوده است. بنابراین ممکن است ایده‌آلهای فعلی افراد تحت الشعاع این تغییرات بوده و متفاوت از ایده‌آلهای باروری آنها در زمان فرزندآوری باشد.

مطالعات پیشین از جمله مطالعه لایف بروئر (۲۰۰۹) نیز نشان داده که نیت باروری افراد در دهه ۳۰ کمتر از دهه ۲۰ است و شرایط زندگی افراد آنها را در جهت تمایل به فرزند کمتر سوق می‌دهد. البته اکثریت زنان در استان هرمزگان و کهگیلویه و بویر احمد دلیل اساسی بیش برآورده شدن را حاملگی ناخواسته عنوان نمودند که در این رابطه لزوم اتخاذ سیاست‌های منطقه ای به منظور افزایش پوشش تنظیم خانواده و ارائه اطلاعات لازم برای استفاده درست از وسایل پیشگیری از بارداری و کاهش حاملگی‌های ناخواسته ضروری به نظر می‌رسد. ضمن اینکه باید در نظر داشت حاملگی‌های ناخواسته پیامدهای نامطلوبی بر زندگی فردی و اجتماعی مادر و همچنین سلامت فرزند وی خواهد گذاشت. در استان سمنان که یکی از استان‌هایی است که از سطح نسبتاً بالای توسعه اقتصادی اجتماعی برخوردار است، اکثریت زنان توانسته بودند به ایده آلهای باروری خود دست یابند. از طرف دیگر درصد بالایی از زنانی که در سالهای بعد از ۱۳۷۰ ازدواج کرده بودند توانسته بودند، به اهداف باروری خود تحقق بخشند. این وضعیت با تحولات اقتصادی اجتماعی، گسترش و بهبود وسایل پیشگیری موثر مرتبط است.

بر اساس این مطالعه جهت تاثیر تحصیلات با واقعیت بخشیدن به اهداف باروری در راستای تحقیقات پیشین و مطابق با انتظار ماست. درصد بالایی از زنان با سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر اهدافشان برآورده شده بود. تحصیلات دانش افراد را افزایش می‌دهد به گونه‌ای که افراد می‌توانند موثرترین روش‌های پیشگیری از بارداری را انتخاب کنند و آنها را به شیوه مناسب بکار بگیرند. زنانی که سطوح بالاتری از تحصیلات را دارند سطوح بالاتری از استقلال را بر اساس دانش بهتر در مورد وسایل پیشگیری و فرصت‌های بهتر برای اشتغال و استقلال اقتصادی دارند. از این رو قادر هستند باروری خود را به شیوه مناسبی تنظیم کنند و تا حد زیادی از حاملگی‌های ناخواسته جلوگیری کنند. از طرف دیگر درصد قابل توجهی از زنان با سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر کم برآورده محسوب می‌شوند و تعداد فرزندان واقعی کمتر از تعداد ایده آل است. این یافته نیز مطابق با انتظار ما بود در حال حاضر در جامعه ایران تقاضای اجتماعی زنان برای ادامه تحصیل در دانشگاهها و موسسات آموزش عالی و همچنین تقاضای بازار کار یک تغییر اساسی است که در زندگی زنان در دو دهه اخیر اتفاق افتاده است. زنانی که تحصیلات دیپلم و دانشگاهی دارند نسبت به سایر زنان، ممکن است به ناسازگاری اشتغال و نگهداری از فرزند بیندیشند چنین چشم اندازی در مورد آینده، نقش مهمی می‌تواند در تصمیمات و رفتارهای باروری زنان بازی کند. این شواهد نشان می‌دهد که فرزندآوری ممکن است یا تحت تاثیر تغییرات جمعیتی اجتماعی باشد و یا تحت تاثیر شرایط زندگی این افراد باشد که به طور غیر مستقیم افراد را به سمت فرزندآوری کمتر هدایت کرده لیکن خود افراد باروری بالاتری را متمایل بودند. جهت شناخت عوامل موثر بر شکاف میان فرزندان موجود و مطلوب از رگرسیون لجستیک

چندگانه استفاده شد. نتایج تحلیل چند متغیره نشان داد که ترکیب جنسی فرزندان یکی از عوامل موثر بر احتمال بیش برآورده شدن است داشتن تعداد پسران بیشتر و تعداد یکسان فرزندان دختر و پسر احتمال بیشتر بودن تعداد فرزندان واقعی نسبت به تعداد ایده آل را کاهش می‌دهد. به عبارتی خانواده‌هایی که تعداد فرزندان دختر آنها بیشتر است، برای داشتن فرزند پسر، فرزندآوری خود را افزایش می‌دهند. در جوامعی که نابرابریهای جنسیتی وجود دارد، ارزیابی والدین از هزینه‌ها و منافع فرزندان و همچنین شرایط زندگی فرزند در آینده باعث می‌شود که آنها فرزند پسر را به فرزند دختر ترجیح دهند. در این جوامع به دلایل اقتصادی، اجتماعی فرهنگی افراد تمایل زیادی به داشتن فرزند پسر دارند و اگر به این خواسته خود دست یابند زودتر باروری خود را کنترل می‌کنند و با احتمال کمتری از بیش برآورده شدن مواجه خواهند شد. پتی و ساینگ در هند (۲۰۱۰: ۲) نشان دادند که خانواده‌هایی که تعداد بیشتر فرزند دختر دارند و یا اینکه فقط فرزند دختر دارند نسبت به سایر افراد بیشتر به فرزندآوری ادامه می‌دهند برای این افراد احتمال بیش برآورده شدن افزایش می‌یابد. گرایش به برتری فرزند پسر باعث می‌شود افرادی که تعداد کمتری پسر دارند حاملگیهای مکرر را به امید به دنیا آوردن فرزند پسر تجربه کنند و در نتیجه شمار فرزندان موجود آنها بطور ناخواسته افزایش می‌یابد.

نگرش نسبت به هزینه فرزندان یکی از عوامل اثرگذار بر متغیر تابع شناخته شد. مطابق با تبیینهای ساختاری رفتارها و تصمیمات باروری بر اساس تحلیل‌های هزینه فایده است و تا زمانی که فرزندان دارای منافع مادی یا معنوی برای والدین باشند تقاضا برای فرزند بالا خواهد بود و برعکس زمانی که هزینه‌ها بیشتر از منافع باشد والدین فرزند کمتری را تقاضا می‌کنند. یافته‌های این مطالعه نیز نشان داد که تصمیم‌گیری زوجین در مورد تعداد فرزندان به ارزیابی آنها از هزینه‌ها و فواید داشتن تعداد فرزندان برای مثال يك فرزند، دو فرزند، و یا بیشتر بستگی دارد ارزیابی از فواید فرزندان منجر به خواستن فرزند بیشتر شده ولی در واقعیت هزینه‌های فرزندان منجر به تعداد کمتر شده است. افرادی که داشتن فرزندان زیاد را هزینه بر تلقی می‌کنند و بیش از آنکه به منافع فرزندان توجه کنند، به هزینه‌های آنها توجه دارند، احتمال بیشتری دارد که تعداد فرزندان واقعی آنها کمتر از تعداد ایده آل باشد.

بطور خلاصه سطح تحصیلات دیپلم و بالاتر، توجه به هزینه‌های فرزندان، نگرش مثبت به اشتغال زنان احتمال کم برآورده شدن را افزایش می‌دهد. ازدواج خویشاوندی، سطح تحصیلات ابتدایی و کمتر، ترکیب جنسیتی به نفع فرزند دختر، احتمال بیش برآورده شدن را افزایش می‌دهد.

بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته چنین نتیجه‌گیری می‌شود که در حال حاضر در این سه استان مورد بررسی، بین باروری ایده آل و باروری واقعی فاصله وجود دارد. اگر چه این تحقیق در سه استان انجام شد و نتایج آن قابل تعمیم به ایران ناست با این حال لازم است، زمینه ای ایجاد شود که افراد بتوانند اهداف باروری و تصمیمات زندگی خود را تحقق بخشند. فرزندآوری برای افرادی که تمایل به

تحصیل و اشتغال دارند تسهیل گردد و زوجین به این نتیجه برسند که بین دو موضوع فرزندآوری و دستیابی به تحصیلات و اشتغال تعادل و سازگاری وجود دارد و شرایط اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی مناسب برای تولد فرزندان مطلوب آنها فراهم است. از طرف دیگر برای افرادی که متمایل به داشتن فرزند کمتر هستند زمینه ای ایجاد شود که بتوانند باروری خود را به شیوه مناسبی تنظیم کنند و تا حد زیادی از حاملگیهای ناخواسته جلوگیری کنند.

در پایان بیان این نکته لازم به نظر می‌رسد که برای ارزیابی و محاسبه درست شکاف بین فرزندان واقعی و ایده آل یک مطالعه نسلی لازم است تا همان گونه که لایف پروژر (۲۰۰۹) اشاره می‌کند رفتارها و نیت باروری یک نسل از زنان در طول زمان مورد مطالعه قرار گیرد. بعد از اینکه افراد با محدودیتهای جدید و پیش بینی نشده مواجه می‌شوند در طول مسیر زندگی نیت خود در مورد تعداد ایده آل فرزند را ارزیابی می‌کنند. در واقع عقاید و ایده‌های افراد تحت تاثیر شرایط زندگی و تغییرات اجتماعی تغییر می‌کند. در این مقاله، به دلیل مقطعی بودن مطالعه و عدم امکان اندازه گیری تغییر ایده آل ها در طول دوره باروری، که یکی از محدودیتهای مهم ای تحقیق است، ایده آلهای فعلی افراد مورد استفاده قرار گرفت. بالطبع به دلیل عدم تطابق زمانی بین رفتار و نگرش، نتایج ممکن است با تورش همراه باشد. بنابراین انجام یک مطالعه نسلی در آینده، می‌تواند پاسخ دقیق به این مسأله ارائه و تغییرات نیت افراد را در مراحل مختلف زندگی افراد نشان داده و الگوی مناسبی از برآورده شدن نیت باروری افراد فراهم نماید.

منابع

- حسینی چاووشی، میمنت (۱۳۸۸). "ضرورت بازنگری در برنامه‌های تنظیم خانواده: آیا خطر کاهش جمعیت کشور را تهدید می‌کند؟"، هفته‌نامه‌ی سپید، شماره‌ی ۱۵۳ ص ۲
- حسینی، حاتم و محمد جلال عباسی شوازی، (۱۳۸۸). "تغییرات اندیشه‌ای و تاثیر آن بر رفتارهای ایده آل باروری زنان ترك و كرد" پژوهش زنان، دوره‌ی ۷، شماره ۲. ص ۸۴-۵۵.
- عباسی شوازی محمد جلال و میمنت حسینی چاووشی (۱۳۹۰). "تحولات باروری، تنظیم خانواده و سیاستهای جمعیتی در ایران"، معرفت در دانشگاه اسلامی سال ۱۵ دوره ۴۸ شماره ۳ ص ۲۵-۸.
- عباسی شوازی محمد جلال و عباس عسکری ندوشن (۱۳۸۴). "تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران مطالعه موردی استان یزد"، نامه علوم اجتماعی شماره ۲۵ صص: ۷۵-۳۵.
- عباسی شوازی، محمد جلال و فاطمه ترابی (۱۳۸۵). "سطح، روند و الگوی ازدواج خویشاوندی در ایران"، نامه انجمن جمعیت شناسی ایران شماره ۲، ص ۶۱-۸۸.

- عباسی شوازی، محمد جلال، پیترو مکدونالد، میمنت حسینی چاووشی و زینب کاوه فیروز (۱۳۸۱). "بررسی دیدگاه زنان در مورد رفتارهای باروری در استان یزد با استفاده از روش‌های کیفی"، *نامه علوم اجتماعی* شماره ۲۰: ۲۰۳-۱۶۹.
- عباسی شوازی، محمد جلال، میمنت حسینی چاووشی، پیترو مکدونالد و بهرام دلور (۱۳۸۳). *تحولات باروری در ایران شواهدی از چهار استان منتخب*، تهران: وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی.
- عسکری ندوشن، عباس، محمد جلال عباسی شوازی و رسول صادقی (۱۳۸۸). "مادران، دختران و ازدواج (تفاوت‌های نسلی در ایده‌های و نگرش‌های ازدواج در شهر یزد)"، *مطالعات راهبردی زنان*، ۱۱(۴): ۳۶-۷.
- Abbasi-Shavazi, M. J., P. McDonald, and M. Hosseini Chavoshi (2009). *The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction*, Springer.
- Abbasi-Shavazi, M. J., and P McDonald (2006). The Fertility Decline in the Islamic Republic of Iran: 1972-2000. *Asian Population Studies* 2 (3): 217 - 237.
- Abbasi-Shavazi, M. J., P. McDonald, and M. Hosseini Chavoshi (2003). "Changes in Family, Fertility Behavior and Attitudes in Iran", *Working Papers in Demography*: 88, Canberra: ANU.
- Abbasi-Shavazi, M. J (2000). "Effects of Marital Fertility and Nuptiality on Fertility Transition in the Islamic Republic of Iran, 1976-1996", *Working Papers in Demography*, No. 84, Canberra, Australian National University.
- Andorka, R. (1978). *Determinants of Fertility in Advanced Societies*, Methuen and Co Ltd, London.
- Bongaarts, J. (2001). "Fertility and reproductive preferences in post-transitional societies", *Population and Development Review Supplement* 27: 260-281.
- Ibisomi, L., S. Gyimah, K. Muindi and J Adjel (2011). "Ideal versus Actual: The Contradiction in Number of Children Born to Nigerian women", *Journal of Biosocial Science* 43, 233-245.
- Goldstein, J. R., W.Lutz and M. R Testa (2003). "The emergence of sub-

- replacement family size ideals in Europe”, *Population Research and Policy Review* 22, 479–496.
- Hirsch, M. B., J. R. Seltzer and M Zelnik (1981). “Desired family size of young American women, 1971 and 1976”, in G. E. Hendershot and P. J. Placek (eds), *Predicting Fertility Lexington, MA: Lexington Books*, 207-234
- Hin, K., Gauthier, A. J. Goldstein, and C.h Bühler (2011). “Fertility preferences: what measuring second choices teaches us”, *Vienna Yearbook of Population Research* (Vol.9), pp. 131-156.
- Hoodfar, H, and S Assadpour (2000). “The Politics of Poulation Policy in the Islamic Republic of Iran”, *Studies in Family Planning* 31:19–34.
- Liefbroer, A.C (2009). “Changes in Family Size Intentions Across Young Adulthood: A Life-Course Perspective”, *European Journal of Population*, 25:363–386.
- Matysiak A and D Vignoli (2008). “Finding the “Right Moment” for the First Baby to Come. A Comparison between Italy and Poland”, *Working Paper 2009-011*, Max Planck Institute for Demographic Research.
- McDonald P (2000). “Gender equity in theories of fertility transition”, *Population and Development Review*, volume 26 (3).
- McDonald, P. (2002). “Sustaining fertility through public policy: the range of options”, *Population-E*, 57(3).
- Mencarini L., M.L. Tanturri (2004). “Time use, family role-set and childbearing among Italian working women”, *Genus* 60:111-137.
- Preeti, D, L.S Singh (2010).”*Time varying and unvarying factors affecting ideal and actual family size in North India*”, Annual Meeting Program Population Association of America. Princeton University, dallas texas, april 15-17.
- Quesnel-Vallée, A. and S. P. Morgan (2003). “ Missing the target? Correspondence of fertility intentions and behavior in the U.S” , *Population*

Research and Policy Review (Special Issue on Very Low Fertility) 22: 497-525.

Rinesi, F., A. Pinnelli, S. Prati, C. Castagnaro, and C. Iaccarino (2011) "The Transition to Second Child in Italy: Expectations and Realization." *Population, English edition* 66, no. 2 (2011): 391-405.

van de Kaa, D. (2001). "Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behavior" *Population and Development Review* 27: 290-331.

van de Kaa, D. (1997) "Options and Sequences: Europe's demographic patterns", *Journal of the Australian Population Association* 14 (1).

Westoff, C.F (2010). "Desired Number of Children: 2000-2008", DHS Comparative Reports 2.